ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Hüseynova Əsmər Mehman

Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası

Müəllim

esmermehriban@gmail.com

ORCİD İD: 0009-0000-7562-7746

DƏNİZÇİLİK TERMİNOLOGİYASININ ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ NƏZƏRİ BAXIŞ VƏ METODİK PROBLEMLƏR

Xülasə. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi və qloballaşma proseslərinin güclənməsi nəticəsində müxtəlif sahələrdə terminoloji sistemlərin inkişafı daha da aktuallaşmışdır. Xüsusilə beynəlxalq kommunikasiya və peşəkar fəaliyyətin genişləndiyi sahələrdə terminologiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan dənizçilik sahəsi də istisna deyil. Dənizçilik fəaliyyəti beynəlxalq xarakter daşıdığı üçün bu sahədə istifadə olunan terminoloji vahidlər müxtəlif dillər arasında qarşılıqlı təsir nəticəsində formalaşır və inkişaf edir.

Dilçilik tədqiqatlarında terminologiya dilin xüsusi funksional leksik qatını təşkil edir və müəyyən elm və ya fəaliyyət sahəsinə aid anlayışları ifadə edən vahidlər sistemindən ibarət hesab olunur. Terminlər elmi anlayışların dəqiq ifadə vasitəsi kimi çıxış edir və elmi üslubun formalaşmasında mühüm rol oynayır. Terminologiya dilin ümumi leksik sisteminin xüsusi bir hissəsi olmaqla onun qanunlarına əsaslanaraq formalaşır və inkişaf edir

Açar sözlər: dənizçilik terminologiyası, terminlərin mənimsənilməsi, peşəkar dil, xüsusi məqsədlər üçün ingilis dili, terminoloji sistem

Giriş. Müasir terminologiya nəzəriyyəsində qeyd olunur ki, hər bir elm sahəsinin inkişafı yeni anlayışların meydana çıxmasına və həmin anlayışları ifadə edən terminlərin yaranmasına səbəb olur. Elmi-texniki tərəqqi nəticəsində dilin lüğət tərkibində terminlərin sayı sürətlə artır və bu proses terminologiyanın daim yenilənməsi ilə müşayiət olunur (5). Bu xüsusiyyət xüsusilə texniki və peşəkar fəaliyyət sahələri üçün xarakterikdir.

Dənizçilik terminologiyası da bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahə terminologiyalarından biridir. Bu terminoloji sistem dənizçilik fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini – gəmiçilik, naviqasiya, gəmi idarəetməsi, texniki xidmət və digər peşəkar fəaliyyət sahələrini əhatə edir. Azərbaycan dilçiliyində dənizçilik terminlərinin öyrənilməsi son illərdə daha sistemli şəkildə aparılmağa başlamışdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, dənizçilik terminologiyası müxtəlif mənşəli leksik vahidlərdən ibarətdir və onların formalaşmasında müxtəlif dillərin təsiri mühüm rol oynayır (7).

Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan dilində dənizçilik terminologiyası əsasən üç mənbədən formalaşmışdır: ümumtürk mənşəli sözlər, ərəb-fars mənşəli alınmalar və Avropa dillərindən daxil olmuş terminlər. Xüsusilə müasir dövrdə bu terminlərin böyük bir hissəsi ingilis dili vasitəsilə Azərbaycan dilinə daxil olmuşdur (7). Bu isə dənizçilik terminologiyasının beynəlxalq xarakterini göstərir.

Dənizçilik terminologiyasının öyrənilməsi yalnız linqvistik baxımdan deyil, həm də metodik baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki bu terminlərin düzgün mənimsənilməsi gələcək mütəxəssislərin peşəkar kommunikasiya bacarıqlarının formalaşmasında əsas amillərdən biridir. Bu baxımdan ali dənizçilik təhsilində terminologiyanın effektiv şəkildə öyrədilməsi xüsusi metodik yanaşmalar tələb edir.

Müasir təhsil mühitində dənizçilik terminologiyasının mənimsənilməsi prosesində kommunikativ yanaşma, kontekstual təlim, problem əsaslı öyrənmə və rəqəmsal təlim texnologiyalarının tətbiqi mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, terminlərin mənimsənilməsi prosesində bir sıra metodik problemlər də müşahidə olunur. Bu problemlər əsasən terminlərin çoxluğu, onların müxtəlif dillərdən alınması, terminlərin semantik xüsusiyyətlərinin mürəkkəbliyi və terminlərin praktik istifadəsi ilə bağlıdır.

Dənizçilik terminologiyasının linqvistik xüsusiyyətləri. Terminologiya hər bir elm və fəaliyyət sahəsinin konseptual bazasını təşkil edən mühüm dil qatıdır. Dilçilikdə terminlər müəyyən sahəyə aid olan anlayışları dəqiq və birmənalı şəkildə ifadə edən xüsusi leksik vahidlər kimi xarakterizə olunur. Bu baxımdan dənizçilik terminologiyası da dənizçilik fəaliyyəti ilə bağlı anlayış və prosesləri ifadə edən terminlərin sistemli məcmusundan ibarətdir. Terminlər elmi üslubun əsas vahidləri kimi çıxış edir və müəyyən sahəyə aid biliklərin ötürülməsində mühüm rol oynayır. Dilin terminoloji sistemi ümumi leksikadan fərqli olaraq daha sabit, sistemli və funksional xarakter daşıyır. Terminoloji leksika elmi anlayışların dəqiq ifadəsini təmin edir və elmi kommunikasiya prosesində mühüm vasitə kimi çıxış edir (8).

Dənizçilik terminologiyası beynəlxalq xarakter daşıyan terminoloji sistemlərdən biridir. Bunun əsas səbəbi dənizçilik fəaliyyətinin qlobal səciyyə daşımasıdır. Dəniz nəqliyyatı və gəmiçilik tarixən müxtəlif xalqlar və mədəniyyətlər arasında iqtisadi və sosial əlaqələrin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu səbəbdən dənizçilik terminologiyası müxtəlif dillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşmış və zənginləşmişdir. Müxtəlif dövrlərdə dənizçilik sahəsinin inkişafı ilə əlaqədar yeni anlayışların yaranması bu sahədə terminlərin sayının artmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan dilində dənizçilik terminologiyasının formalaşması müxtəlif mənbələr hesabına baş vermişdir. Araşdırmalar göstərir ki, bu terminoloji sistemin mühüm bir hissəsi ümumtürk mənşəli sözlərdən ibarətdir. Bu terminlər qədim türk dillərində mövcud olan və dənizçilik fəaliyyəti ilə bağlı anlayışları ifadə edən sözlərdir. Məsələn, dalğa, yelkən, qayıq, lövbər, avar kimi terminlər bu qəbildən olan leksik vahidlərdir. Bu sözlər qədim dövrlərdən türk xalqlarının həyatında mövcud olmuş və zamanla terminoloji xarakter qazanmışdır.

Bununla yanaşı Azərbaycan dilində dənizçilik terminologiyasının formalaşmasında alınma terminlər də mühüm yer tutur. Tarixi inkişaf prosesində ərəb və fars dillərindən bir sıra terminlər Azərbaycan dilinə daxil olmuşdur. Bu terminlər əsasən orta əsrlərdə formalaşmış dənizçilik və ticarət münasibətləri ilə bağlıdır. Daha sonrakı dövrlərdə isə rus dili və rus dili vasitəsilə Avropa dillərindən bir çox terminlər Azərbaycan dilinə daxil olmuşdur. Məsələn, reyd, barkas, dok, kapitan, matros kimi terminlər bu qəbildəndir. Bu terminlərin bir qismi birbaşa Avropa dillərindən, xüsusilə ingilis dilindən alınmışdır. Dənizçilik terminologiyasının formalaşmasında müxtəlif dillərin təsiri terminoloji sistemin beynəlxalq xarakter daşıdığını göstərir (7).

Müasir dövrdə dənizçilik terminologiyasının inkişafında ingilis dili xüsusi rol oynayır. Beynəlxalq dənizçilik təşkilatlarının fəaliyyətində və dəniz nəqliyyatı sahəsində ingilis dili əsas kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə olunur. Bu səbəbdən dənizçilik terminlərinin böyük əksəriyyəti ingilis dili əsasında formalaşmış və digər dillərə də bu dildən keçmişdir. Bu proses terminologiyada beynəlmiləlləşmə tendensiyasının güclənməsi ilə bağlıdır. Qloballaşma

şəraitində yeni texnologiyaların və innovasiyaların meydana çıxması yeni terminlərin yaranmasına və onların müxtəlif dillərə daxil olmasına səbəb olur.

Terminlərin digər mühüm xüsusiyyəti onların birmənalı olmasıdır. Terminlər mümkün qədər yalnız bir anlayışı ifadə etməli və semantik qeyri-müəyyənlik yaratmamalıdır. Bu xüsusiyyət elmi kommunikasiya üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Lakin praktikada bəzi terminlərin çoxmənalı olması və ya müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənalarda işlədilməsi halları da müşahidə olunur. Bu isə terminologiyada müəyyən problemlərin yaranmasına səbəb olur və terminlərin standartlaşdırılması zərurətini ortaya çıxarır.

Terminlərin formalaşmasında müxtəlif üsullardan istifadə olunur. Bu üsullara termin yaradıcılığı, alınma, kalka və semantik inkişaf kimi proseslər daxildir. Yeni terminlər bəzən dilin daxili imkanları hesabına yaradılır, bəzən isə digər dillərdən alınır. Müasir dövrdə terminlərin yaranmasında alınma prosesi daha geniş yayılmışdır. Bu xüsusilə texniki və peşəkar sahələr üçün xarakterikdir. Yeni texnologiyaların və elmi kəşflərin meydana çıxması yeni anlayışların yaranmasına səbəb olur və bu anlayışları ifadə edən terminlər digər dillərdən qəbul edilir (5).

Dənizçilik terminologiyasının digər mühüm xüsusiyyəti onun peşəkar kommunikasiya ilə sıx bağlı olmasıdır. Bu terminlər əsasən dənizçilər, mühəndislər, naviqatorlar və digər mütəxəssislər tərəfindən istifadə olunur. Buna görə də bu terminlərin düzgün mənimsənilməsi və istifadəsi peşəkar fəaliyyət üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dənizçilik terminləri yalnız nəzəri biliklərin deyil, həm də praktiki fəaliyyətin mühüm elementidir.

Dənizçilik terminologiyasının mənimsənilməsində müasir yanaşmalar. Müasir ali təhsil sistemində peşə yönümlü terminologiyanın mənimsənilməsi xüsusi metodik yanaşmalar tələb edir. Qloballaşma şəraitində müxtəlif peşə sahələrində beynəlxalq kommunikasiya imkanlarının genişlənməsi dil hazırlığının keyfiyyətinə olan tələbləri artırmışdır. Bu baxımdan dənizçilik təhsili də istisna təşkil etmir. Dənizçilik sahəsində fəaliyyət göstərən mütəxəssislər müxtəlif ölkələrə məxsus ekipaj üzvləri ilə ünsiyyət qurduqları üçün peşəkar terminologiyanın düzgün mənimsənilməsi və istifadə olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən ali dənizçilik təhsilində terminologiyanın öyrədilməsi prosesində müasir pedaqoji və metodik yanaşmaların tətbiqi zəruri hesab olunur.

Müasir metodik ədəbiyyatda terminologiyanın öyrədilməsində bir neçə əsas yanaşma fərqləndirilir. Bunlara xüsusi məqsədlər üçün ingilis dili (ESP), kommunikativ yanaşma, kontekstual təlim, problem əsaslı öyrənmə və simulyasiya metodları daxildir. Bu yanaşmalar terminlərin yalnız nəzəri şəkildə öyrənilməsini deyil, həm də onların praktik kommunikasiya şəraitində istifadəsini təmin edir.

Dənizçilik terminologiyasının öyrədilməsində geniş istifadə olunan yanaşmalardan biri ESP – English for Specific Purposes (xüsusi məqsədlər üçün ingilis dili) metodudur. Bu yanaşma müəyyən peşə sahəsinə aid terminologiyanın öyrədilməsini nəzərdə tutur. ESP yanaşması çərçivəsində tələbələr yalnız ümumi dil bilikləri əldə etməklə kifayətlənmir, həm də öz peşə fəaliyyətləri üçün zəruri olan terminləri mənimsəyirlər. Bu metodun əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, terminologiya konkret peşə kontekstində təqdim olunur və tələbələr həmin terminləri real kommunikasiya şəraitində istifadə etməyi öyrənirlər. Məsələn, gəmiçilik sahəsində istifadə olunan *"bridge, navigation, deck, engine room, anchor, radar"* kimi terminlər peşəkar fəaliyyət kontekstində izah edilir və müxtəlif praktik tapşırıqlar vasitəsilə möhkəmləndirilir.

Dənizçilik terminologiyasının mənimsənilməsində digər mühüm yanaşma kommunikativ metod hesab olunur. Bu metod dil öyrənməsində kommunikasiya prosesini əsas götürür və terminlərin canlı ünsiyyət şəraitində istifadə edilməsini təmin edir. Kommunikativ yanaşma çərçivəsində tələbələr müxtəlif dialoqlar, müzakirələr və rol oyunları vasitəsilə terminləri praktik şəkildə tətbiq etməyi öyrənirlər. Məsələn, gəmi kapitanı ilə naviqator arasında baş verən dialoq

zamanı istifadə olunan terminlər tələbələr tərəfindən öyrənilir və həmin terminlər kommunikativ situasiyada tətbiq olunur.

Dənizçilik terminologiyasının öyrədilməsində mühüm metodlardan biri də kontekstual öyrənmə metodudur. Bu yanaşmaya görə terminlər ayrıca sözlər kimi deyil, müəyyən mətn və ya situasiya daxilində təqdim olunur. Bu metod terminlərin semantik xüsusiyyətlərini daha yaxşı anlamağa imkan verir. Məsələn, naviqasiya ilə bağlı mətnlərdə course, bearing, latitude, longitude, navigation chart kimi terminlər konkret kontekst daxilində istifadə olunur və tələbələr həmin terminlərin mənasını kontekst əsasında müəyyənləşdirə bilirlər.

Kontekstual öyrənmə metodunun tətbiqi terminlərin yadda saxlanmasını da asanlaşdırır. Çünki insan yaddaşı sözləri daha çox onların istifadə olunduğu situasiya ilə birlikdə yadda saxlayır. Bu səbəbdən terminlərin kontekst daxilində təqdim olunması onların mənimsənilməsi prosesini daha effektiv edir.

Müasir təhsil mühitində terminologiyanın öyrədilməsində problem əsaslı öyrənmə (problem-based learning) yanaşması da geniş istifadə olunur. Bu metod tələbələrin müəyyən problemi həll etməsi prosesində terminologiyanı mənimsəməsini nəzərdə tutur. Məsələn, tələbələrə gəminin təhlükəsiz hərəkəti ilə bağlı situasiya təqdim olunur və onlar həmin vəziyyəti analiz edərək uyğun terminlərdən istifadə etməklə problemi həll etməyə çalışırlar. Bu metod tələbələrin analitik düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir və terminlərin praktik tətbiqinə imkan yaradır.

Müasir yanaşmalar arasında vizual öyrənmə metodları da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vizual materiallar – sxemlər, diaqramlar, şəkillər və videolar terminlərin daha asan qavranılmasına kömək edir. Məsələn, gəminin quruluşunu göstərən sxem vasitəsilə bow, stern, deck, mast, hull kimi terminlər vizual şəkildə təqdim edilir. Bu üsul xüsusilə texniki terminlərin öyrədilməsində effektiv hesab olunur.

Dənizçilik terminologiyasının mənimsənilməsində metodik problemlər. Ali dənizçilik təhsilində terminologiyanın mənimsənilməsi prosesi müəyyən metodik çətinliklərlə müşayiət olunur. Bu çətinliklər əsasən terminlərin çoxluğu, onların müxtəlif dillərdən alınması, semantik xüsusiyyətlərinin mürəkkəbliyi və terminlərin praktik istifadə sahələrinin genişliyi ilə bağlıdır. Dənizçilik terminologiyası xüsusi peşə leksikasına aid olduğu üçün onun öyrədilməsi ümumi dil tədrisindən fərqli metodik yanaşmalar tələb edir. Terminlərin yalnız nəzəri şəkildə təqdim olunması tələbələrin bu terminləri praktik ünsiyyət prosesində istifadə etməsini çətinləşdirə bilər.

Terminologiyanın mənimsənilməsi prosesində qarşıya çıxan əsas problemlərdən biri terminlərin sayının çoxluğu ilə bağlıdır. Müasir dənizçilik fəaliyyəti müxtəlif texniki və naviqasiya sistemlərini əhatə etdiyi üçün bu sahədə istifadə olunan terminlərin sayı da kifayət qədər çoxdur. Naviqasiya, gəmi quruluşu, mühərrik sistemləri, meteorologiya və təhlükəsizlik sahələri üzrə istifadə olunan terminlərin çoxluğu tələbələrin terminləri sistemli şəkildə mənimsəməsini çətinləşdirir (8). Bu vəziyyət xüsusilə tədrisin ilkin mərhələlərində tələbələrin terminoloji materialı qavrama prosesində müəyyən çətinliklər yaradır.

Terminologiyanın mənimsənilməsində mühüm metodik problemlərdən biri də alınma terminlərin geniş yayılmasıdır. Müasir terminologiya sistemində terminlərin əhəmiyyətli hissəsi digər dillərdən alınmışdır. Qloballaşma və beynəlxalq kommunikasiya nəticəsində yeni elmi anlayışların böyük hissəsi ingilis dili vasitəsilə digər dillərə daxil olur. Bu səbəbdən müxtəlif elm sahələrində işlənən terminlər bəzən orijinal formada saxlanılır və ya minimal dəyişikliklə istifadə olunur. Bu proses terminologiyanın beynəlmiləlləşməsi ilə bağlıdır və müasir elmi üslubun xarakterik xüsusiyyətlərindən biri hesab olunur (4).

Dənizçilik terminologiyasında alınma terminlərin geniş yayılması onların mənimsənilməsini müəyyən qədər çətinləşdirir. Çünki bu terminlər çox vaxt tələbələrin ana dilində mövcud olan leksik vahidlərlə semantik uyğunluq təşkil etmir. Nəticədə tələbələr həmin terminlərin mənasını

yalnız mexaniki şəkildə yadda saxlamağa məcbur olurlar. Bu isə terminlərin praktik istifadə bacarığının formalaşmasına mənfi təsir göstərə bilər.

Terminologiyanın mənimsənilməsində digər mühüm problem terminlərin semantik mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Terminlər müəyyən anlayışları ifadə edən xüsusi leksik vahidlərdir və onların mənası adi sözlərdən fərqli olaraq daha spesifik xarakter daşıyır. Terminlər yalnız müəyyən sahə kontekstində tam mənada başa düşülür. Bu səbəbdən terminlərin mənimsənilməsi üçün tələbələr yalnız dil biliklərinə deyil, həm də sahə üzrə müəyyən nəzəri biliklərə malik olmalıdırlar.

Terminlərin semantik xüsusiyyətləri ilə bağlı problemlərdən biri də terminlərin çoxmənalılığı və sinonimliyi ilə bağlıdır. Bəzi hallarda eyni anlayışı ifadə edən bir neçə termin mövcud olur və bu terminlər müxtəlif kontekstlərdə istifadə edilir. Bu isə tələbələrin terminlərdən düzgün istifadə etməsində müəyyən çətinliklər yarada bilər. Terminoloji sistemdə bu cür halların mövcudluğu terminlərin standartlaşdırılması məsələsini aktuallaşdırır.

Terminologiyanın mənimsənilməsində qarşıya çıxan problemlərdən biri də terminlərin kontekstdən kənar öyrədilməsidir. Tədris prosesində terminlərin yalnız lüğət formasında təqdim olunması onların mənimsənilməsini çətinləşdirir. Terminlər kontekst daxilində istifadə edildikdə onların semantik xüsusiyyətləri daha aydın şəkildə başa düşülür. Bu səbəbdən terminlərin öyrədilməsi zamanı onların müxtəlif mətnlər və kommunikativ situasiyalar daxilində təqdim olunması daha effektiv hesab olunur.

Metodik problemlərdən biri də terminlərin yadda saxlanılması ilə bağlıdır. Terminoloji leksika ümumi leksikadan fərqli olaraq daha spesifik xarakter daşıdığı üçün onların yadda saxlanılması tələbələr üçün müəyyən çətinlik yaradır. Bu problemlə əlaqədar olaraq müasir metodikada müxtəlif yaddaş texnikalarından istifadə olunur. Məsələn, terminlərin vizual materiallarla birlikdə təqdim olunması, sxem və diaqramlardan istifadə edilməsi terminlərin yadda saxlanılmasını asanlaşdırır.

Terminologiyanın mənimsənilməsi prosesində müşahidə olunan problemlərdən biri də tədris materiallarının məhdudluğu ilə bağlıdır. Dənizçilik terminologiyasının öyrədilməsi üçün xüsusi metodik vəsaitlərin azlığı bəzi hallarda tədris prosesinin effektivliyini azalda bilər. Bu səbəbdən müasir təhsil mühitində terminologiyanın öyrədilməsi üçün elektron resurslardan, rəqəmsal platformalardan və interaktiv təlim vasitələrindən geniş istifadə olunur (6).

Digər mühüm metodik problem isə terminlərin praktik istifadə bacarığının formalaşdırılması ilə bağlıdır. Terminlərin yalnız nəzəri şəkildə öyrədilməsi onların real peşə fəaliyyətində tətbiq olunmasını təmin etmir. Buna görə də terminologiyanın tədrisi prosesində praktik məşğələlər, simulyasiya məşqləri və kommunikativ tapşırıqlar mühüm rol oynayır. Bu üsullar tələbələrin terminləri real situasiyalarda istifadə etməsinə imkan yaradır.

Dənizçilik terminologiyasının öyrənilməsi prosesində terminlərin struktur-semantik xüsusiyyətlərinin təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Terminlərin linqvistik təhlili onların mənşəyini, semantik xüsusiyyətlərini və terminoloji sistem daxilindəki funksional rolunu müəyyən etməyə imkan verir. Dənizçilik terminləri müxtəlif mənbələrdən formalaşmış və zamanla müəyyən semantik dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu terminlərin bir qismi qədim türk dillərinə aid sözlərdən, digər qismi isə müxtəlif dillərdən alınmış terminlərdən ibarətdir.

Azərbaycan dilində işlənən dənizçilik terminləri mənşəyinə görə əsasən üç qrupa bölünür: ümumtürk mənşəli terminlər, ərəb-fars mənşəli terminlər və Avropa dillərindən alınmış terminlər. Bu terminlər dənizçilik sahəsində istifadə olunan anlayışları ifadə edir və terminoloji sistem daxilində müəyyən funksional əlaqələr yaradır (1).

Dənizçilik terminologiyasında geniş istifadə olunan terminlərdən biri "*lövbər*" terminidir. Bu termin gəminin müəyyən bir yerdə sabit dayanmasını təmin edən metal qurğunu ifadə edir. "*Lövbər*" termini qədim dövrlərdən gəmiçilik fəaliyyətində istifadə olunan əsas anlayışlardan biridir. Bu termin semantik baxımdan konkret və birmənalı xarakter daşıyır. Terminoloji sistem daxilində "lövbər" anlayışı digər terminlərlə – məsələn, lövbər zənciri, lövbər mexanizmi, lövbər salmaq kimi birləşmələrlə əlaqəli şəkildə işlədilir (2; 3).

Digər geniş istifadə olunan terminlərdən biri "*yelkən*" terminidir. Bu termin küləyin təsiri ilə gəminin hərəkət etməsini təmin edən qurğunu ifadə edir. "*Yelkən*" termini qədim türk dillərində mövcud olan sözlərdən biridir və tarixən dənizçilik fəaliyyətinin inkişafı ilə bağlı yaranmışdır. Bu termin struktur baxımından sadə söz formasında olsa da, terminoloji sistem daxilində müxtəlif törəmə formalar yarada bilir. Məsələn, yelkənli gəmi, yelkən qurğusu, yelkən sistemi kimi birləşmələr bu termin əsasında formalaşmışdır.

Dənizçilik terminologiyasında geniş yayılmış terminlərdən biri də "*göyərtə*" terminidir. Bu termin gəminin üst hissəsində yerləşən və ekipaj üzvlərinin hərəkət etdiyi səthi ifadə edir. "*Göyərtə*" termini də türk mənşəli leksik vahidlərdən hesab olunur. Terminoloji sistem daxilində bu termin müxtəlif kontekstlərdə istifadə edilir və əsas göyərtə, üst göyərtə, arxa göyərtə kimi terminoloji birləşmələrin yaranmasına səbəb olur (2; 3).

Dənizçilik terminologiyasında Avropa dillərindən alınmış terminlər də geniş yer tutur. Bu terminlərin əksəriyyəti texniki və naviqasiya sahələrinə aiddir. Məsələn, kapitan, radar, kompas, kurs, reyd kimi terminlər bu qəbildəndir. Bu terminlər beynəlxalq dənizçilik kommunikasiya sistemində geniş istifadə olunur və müxtəlif dillərdə oxşar fonetik formaya malikdir.

Məsələn, "*kapitan*" termini gəmi heyətinin rəhbərini ifadə edir. Bu termin latın mənşəli olub müxtəlif Avropa dilləri vasitəsilə Azərbaycan dilinə daxil olmuşdur. Terminoloji sistem daxilində "*kapitan*" anlayışı digər terminlərlə, məsələn, kapitan köməkçisi, baş kapitan, gəmi kapitanı kimi birləşmələrdə istifadə edilir (2; 3).

Digər geniş yayılmış terminlərdən biri "radar" terminidir. Radar terminini gəminin ətraf mühitini müşahidə etmək və digər obyektlərin yerləşmə mövqeyini müəyyən etmək üçün istifadə olunan texniki sistem ifadə edir. Bu termin ingilis dilindən alınmışdır və müasir dənizçilik texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar terminologiyaya daxil olmuşdur (2; 3).

Dənizçilik terminologiyasında mühüm yer tutan terminlərdən biri də "*naviqasiya*" terminidir. Bu termin gəminin hərəkət istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi və idarə olunması prosesini ifadə edir. "*Naviqasiya*" termini latın mənşəli olub beynəlxalq termin kimi müxtəlif dillərdə istifadə olunur. Terminoloji sistem daxilində bu termin naviqasiya xəritəsi, naviqasiya sistemi, naviqasiya cihazı kimi birləşmələrdə işlədilir (2; 3).

Dənizçilik terminlərinin struktur-semantik təhlili göstərir ki, bu terminlər terminoloji sistem daxilində müəyyən semantik əlaqələrə malikdir. Hər bir termin müəyyən anlayışı ifadə etməklə yanaşı, digər terminlərlə də qarşılıqlı əlaqədə olur. Terminlərin bu cür sistemli əlaqələri terminoloji sahənin strukturunu formalaşdırır.

Terminologiyanın inkişafı ilə bağlı aparılan tədqiqatlar göstərir ki, terminlər elmi biliklərin ötürülməsində mühüm rol oynayır və elmi üslubun formalaşmasında əsas vasitələrdən biri hesab olunur. Terminlər elmi anlayışların dəqiq ifadə vasitəsi kimi çıxış edir və müəyyən sahəyə aid biliklərin sistemləşdirilməsini təmin edir. Bu baxımdan terminlərin struktur-semantik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi terminologiya tədqiqatlarının mühüm istiqamətlərindən biridir.

Nəticə. Araşdırma göstərir ki, dənizçilik terminologiyasının mənimsənilməsi prosesində müəyyən metodik problemlər də mövcuddur. Terminlərin çoxluğu, onların müxtəlif dillərdən alınması, semantik xüsusiyyətlərinin mürəkkəbliyi və terminlərin kontekstdən kənar öyrədilməsi bu problemlərin əsas səbəbləri hesab olunur. Bundan əlavə, terminoloji materialın sistemsiz şəkildə təqdim olunması və praktik tətbiq imkanlarının məhdud olması da terminlərin mənimsənilməsini çətinləşdirən amillər sırasına daxildir. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün terminologiyanın öyrədilməsi prosesində müasir pedaqoji və texnoloji vasitələrdən istifadə olunması məqsədəuyğun hesab olunur. Xüsusilə interaktiv təlim metodları, vizual materiallar, simulyasiya sistemləri və elektron tədris platformalarının tətbiqi terminlərin daha effektiv şəkildə

mənimsənilməsinə kömək edir. Bu üsullar tələbələrin terminləri real kommunikasiya şəraitində istifadə etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Ədəbiyyat

1. Bəşirova G.R. Dənizçilik leksikası (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı: AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, 2018, 27 s.
2. Dənizçilik terminləri. Elektron resurs. https://az.wikipedia.org/wiki/Kateqoriya:D%C9%99niz%C3%A7ilik_terminl%C9%99ri
3. Əhmədova E.Q. İngilis dilində dəniz terminlərinin Azərbaycan dilində qarşılığı. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, 2018, 32 s.
4. Əliyeva M. Müstəqillik illərində elmi üslubda alınmalar // Terminologiya məsələləri. Bakı, 2023, №2, s.105–110.
5. Eylazov F., Əliyev C. Terminlərin tərcümə metodları // Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. 2023, c.10, №4, s.1275–1282.
6. Koqnitiv semiotika: mənanın çoxaspektli təhlili. Elektron resurs. https://kamilinfo.net/koqnitiv-semiotika-m%C9%99nanin-coxaspektli-t%C9%99hlili-kimi/
7. Mürsəlova M. Azərbaycan dilçiliyində dənizçilik terminlərinin tədqiq tarixi. Axtarışlar jurnalı. Naxçıvan, 2019, s. 94-99
8. Nəbiyeva V. Müasir Azərbaycan dilində terminoloji leksikanın inkişafı. AzMİU "Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi", Bakı, 2020, 239 səh
9. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın standartlaşdırılma formaları. Bakı: Elm, 2015, 484 s.